

izdavanja. Autor predgovora objašnjava genezu društava s posebnim osvrtom na djelovanje bratovština i cehova kao svojevrsnim pretečama suvremenih udruga.

Slijedi popis društava po mjestima, koji čini središnji dio vodiča (21-296). Mjesta su poredana abecednim redom od Alilovca do Županje, a u sklopu svakog mjesta kronološki se redaju društva po načelu godine osnivanja. U nekim slučajevima riječ je zapravo o godinama odobrenja rada društava što je naznačeno u uputama za korištenje gradiva, ali u samome popisu pravila ne ističe se ta razlika. Popisu pravila pridodana je i kratka lista društava "čije sjedište nikada nije bilo pod hrvatskom jurisdikcijom" (295-296). Riječ je ili o hrvatskim društvima u inozemstvu ili o stranim udruženjima koja su djelovala na hrvatskom tlu za vrijeme Austro-Ugarske ili monarhističke Jugoslavije. Uz naziv svakoga društva stoji još i naziv fonda u kojemu su pravila ili podaci o društvu, signatura fonda, način ispisa dokumenta i broj listova pravila. Najveći dio pravila društava nalazi se u arhivskim fondovima, a manji je iz sastava arhivske knjižnice. Istraživači imaju mogućnost da prilikom naručivanja pravila pronađu i dodatne obavijesti o djelovanju pojedinih društava.

Strože čitanje teksta donosi i određene kritičke primjedbe. Veći stupanj potpunosti bio bi postignut da je pri obradi uvršten veći broj fondova u sastavu HDA. Naime, nisu iskorišteni svi fondovi HDA pri sastavljanju pravila društava. Primjerice, spominje se samo jedan osobni fond, dok se drugi ne navode, iako i u njima ima potrebnih obavijesti. Značajan broj podataka o društvima nalazi se i u sklopu fonda Predsjedništva zemaljske vlade. Posao objavljivanja pravila društava bio bi možda cjelovitije izveden da su konzultirani i ostali hrvatski arhivi, no to bi zahtijevalo mnogo više vremena za istraživanje i složeniju koordinaciju rada. U tekstu ima, za ovakav tip stručne knjige, vjerojatno neizbježnih pogrešaka. Primjerice, pjevačko društvo u Petrinji zove se Slavulj, a ne Slavuj (140). Vidljivo je da pri spominjanju manjih naselja dolazi do zabune jer ona potpadaju pod pogrešne općine - npr. Đakovačka Satnica treba zapravo biti Valpovačka Satnica, a Josipovac Punitovački bi trebao biti Josipovac Valpovački.

Sve ove primjedbe ni u čemu ne umanjuju značajnu vrijednost ovih *Pravila društava* koja će biti dobrodošla svakom istraživaču.

Stjepan Matković

Hrvatska 1848. i 1849., zbornik radova, gl. ur. Mirko Valentić, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2001., 378. str.

Često spominjana razdjelnica hrvatske povijesti i žarište hrvatske suvremenosti, revolucionarna 1848., dobro je istražena u historiografiji, no ipak bogata izvorna grada i njezina bolja dostupnost traže sve dorečeniji prikaz konteksta onodobnih događaja na mikrorazinama. U povodu sto i pedesete godišnjice događaja iz 1848., Hrvatski institut za povijest organizirao je znanstveni skup čiji se radovi objavljuju u ovom zborniku. Zbornik sadrži 25 izvornih znanstvenih radova.

Uvodni je članak Arnolda Suppana «Kroatien und Wien 1848/49.» (1.-10.) o suptilnim vezama Beča i Hrvata koje u mnogočemu ovise o općim oscilacijama austro-mađarskih razmirica. Preinake društvenih odnosa i načelna teritorijalna cjelokupnost pod Jelačićevom upravom dobrodošli su pokazatelj novina u Hrvatskoj premda većina hrvatskih zahtjeva ostaje neuslišana.

U članku «Hrvatski pokret i godina 1848.» (11.-34.) Nikša Stančić upozorava na prisutnost započetih revolucionarnih gibanja smještenih u predviđeni srednjeeuropski krug događaja jednodušnog otpora naumljenim integracijama bilo velikonjemačke ideje, bilo proširene Mađarske. Prateći potaknute reforme i nastale promjene 1848. zaključuje kako nisu toliko pionirske koliko se misli.

Anna Pia Maissen, autorica članka «Von den filiis dormientibus zu den Forderungen des Volkes» (35.-56.) iz «Zahtjevanja naroda» iščitava bitne elemente u oblikovanju moderne hrvatske nacije. U drugom dijelu rada provjerava koliko su te temeljne misli sadržane u programatskim spisima Preporoda. Zaključuje da je ilirski pokret vodio konkretnu i pragmatičnu hrvatsku politiku u svom zacrtanom interesu.

Hodimir Sirotković u radu «Jelačićev izborni red za prvi hrvatski građanski sabor 1848. i provođenje izbora» (57.-66.), razlikuje organizaciju, saziv i djelovanje hrvatskih sabora krajem feudalnog razdoblja i prvoga građanskog sabora. Autor misli da je Jelačićev izborni red svojim domašajem uvelike nadišao Rauchove i Khuenove izborne redove, budući da je poslužio i za kasnije sazive sabora. Zahvaljujući (i) njemu feudalni sabor je prerastao u jednodomno predstavničko tijelo.

«Hrvatski sabor 1848.» naziv je članka (67.-74.) Ive Perića o dramatičnim okolnostima saziva sabora i napetoj političkoj situaciji u zemlji. Odlučnosti bana Jelačića i političkim konstelacijama u Monarhiji treba zahvaliti da se održao sabor. U nizu spomenutih rasprava i zaključaka ukazuje na domašaj ovoga važnog zasjedanja.

Rad «Saborski odbori. Ustroj i djelatnost 1848-49.» (75.-88.) Josipa Kolanovića informira nas o važnoj djelatnosti odbora sazvanih prije sabora, tijekom sabora, onih čije je djelovanje predviđeno u banovoj izočnosti te odbora koji bi u duhu sabora djelovali nakon prekida zasjedanja. Autor drži da buduća istraživanja moraju analizirati strukturu članova koji su birani u odbore.

«O državno pravnom položaju Ugarske u Habsburškoj Monarhiji» piše András Gergely (89.-99.). Travanjski ugarski zakoni unatoč tomu što formalno-pravno razjašnjavaju status Ugarske u Monarhiji ostavljaju prostora nedorečenim raspravama i preinakama državnopravnih pitanja u cilju nastojanja za realnom unijom. Predmnijeva da je povoljan položaj Mađarske, Beč mogao anulirati jedino ratom.

«Uzroci mađarsko-hrvatskog sukoba 1848. godine» (101.-109.) po mišljenju Imre Ressa nastali su nakon prethodnoga povijesnog suživota, zahvaljujući zahtjevima liberalne mađarske koncepcije kojoj je suprotstavljena novonastala građanska hrvatska politika, po njemu izrazito austroslavistička. Zaključuje da je mađarski prijedlog pomirbe ne samo zakasnio, nego je i nespojiv s naraslim hrvatskim zahtjevima što u kontekstu licemjerne politike imperijalnog središta kratkoročno vodi neizbježnom sukobu.

Mirko Valentić autor je članka «Vojna krajina u događajima 1848/49.» (111.-122.). Nakon analize relevantnih zakonskih članaka upozorava na važnu ulogu gospodarskog pitanja u predstojećem mađarsko-hrvatskom srazu, što se nerijetko previđalo. Poglavito se to zrcali kroz nepopularnost Mađara zbog neodobranja predviđene trase željezničke pruge Vukovar-Rijeka.

Alexander Buczynski u radu «Trojna zapovjedna podređenost Vojne krajine 1848.» (123.-134.) polazi od prikaza vojnog stanja zemalja iz okruženja Monarhije početkom 1848. Pronalazi paralelne zahtjeve naroda u Budimu, Beču i Zagrebu. Izdvaja karakteristike početnih faza revolucije kroz neregularno, čak protuustavno ponašanje najviših vlasti. Analizira vojno-političku nadležnost nad banom i vojnokrajiskim zapovjedništvom koje je u jednom času bilo podređeno trina različitim instancama.

«Hrvatsko-mađarski rat 1848.-49.» (135.-147.) Anđelka Mijatovića sažet je prikaz ratnih operacija, procjena relevantnih vojnih snaga i taktičkih nastupa. Autor zaključuje da sraz 1848./49. nipošto nije bio samo hrvatsko-mađarski sukob, nego da ga treba promatrati uvažavajući sve ideje i odnose koji su onomad očekivano kulminirali.

«Nedomuice oko Pákozda» Roberta Hermanna (149.-165.) zanimljiv je i informativan članak gdje se pokušava demitologizirati razvikana bitka, uzevši pritom u obzir izvornu dnevničku građu, omjer vojnika, ishod bitke i stavke primirja. Autor smatra da je stvarni doprinos bitke bio u tomu što je mađarsko društvo konsolidiralo svoje snage i bilo voljno braniti donesene moderne, liberalne, društvene preinake.

Rad Filipa Potrebece «Ban Josip Jelačić i narodni pokret u Slavoniji tijekom ljeta 1848.» (167.-182.) sažet je i sadržajan opis te teme. Ban je omiljen u Požegi i svojim banskim pukovnijama, ali na primjeru Virovitičke županije dobro se zrcale lokalni geopolitički interesi i probici.

«Odnos Dalmacije prema Banskoj Hrvatskoj» (183.-191.) i neuspješna nastojanja za njihovim sjedinjenjem predmet su interesa Stijepe Obada. Razloge neuspjeha autor vidi u austrijskoj politici kojoj to tada ne odgovara. Upozorava na višeslojnu diferenciranost nastaloga građanstva u Dalmaciji koje je u vezi s naumljenim planovima obnove Venecije, traži tješnje veze s turskom Bosnom, a neizostavna je u planovima i uža povezanost s Mađarskom.

Petar Strčić u članku «Hrvatska komponenta u Istri 1848.-49.» (193.-210.) piše o smjelim nastojanjima talijansko-talijanaških krugova za potčinjavanjem hrvatsko-slavenske većine u Istri, ali i njihovoj prijetnji o formiranju vojnih postrojbi od Hrvata središnje Istre. Na ovom prostoru nešto je značajniji odjek revolucionarnih gibanja iz Italije, koja se prelijevaju preko zapadnoistarske obale. Neuspjeh talijanaških planova rezultat će agresivnijom politikom asimilacije i iredentizma u drugoj polovici 19. stoljeća.

«Bački Hrvati 1848.-50.» (211.-221.) tema su Ante Sekulića. Onomad su živjeli u vrlo nezahvalnu položaju u njima nesklonim političkim okvirima gdje se Mađari dižu protiv Beča, a Srbi protiv Mađara. Historiografija je stvorila negativan stereotip o njihovu sudjelovanju u događajima koja autor pokušava rasvijetliti. Hrvate nije oduševljavala pojava i nametnuto srpstvo Vojvodine.

Jure Krišto autor je članka «Katolička crkva u Hrvatskoj 1848. u kontekstu europskih zbivanja» (223.-234.). Polazi od presjeka bitnih sastavnica događaja

iz 1848. na razini opće crkve, dok se u odnosu crkve u Hrvatskoj i revolucije izjašnjava za političku uvjetovanost posljednjih teza iz «Zahtjevanja». Haulik nije dopustio miješanje izvana u unutarnja crkvena pitanja, premda je popularizirao i hrvatski jezik i nacionalni pokret. Zaključuje da se svećenstvo zatvorilo u rješavanju osobnih problema, a da nedostatak laikata uvjetuje daljnju lošu sliku o ulozi crkve u Hrvatskoj 1848.

Stjepan Sršan autor je rada «Osijek 1848.-49.» (235.-251.). Nakon prikaza općih prilika naglašava važnost osječke Tvrde i geostratešku važnost grada, njegovu nacionalnu heterogenost i razloge orijentiranosti nemalog broja građana protiv Beča i Hrvatske. Opisuje mađarsku opsadu grada, stanje u pojedinim četvrtima, dramatične sjednice gradskog zastupstva, uopće htijenja i nastojanja osječkih mađarona koji su kratkotrajno držali vlast u gradu.

«Virovitička županija 1848.-1849. godine» (253.-273.), rad Ivana Balte, upućuje na važnost nerijetko suprotstavljenih županijskih skupština. Zanimljiv je primjer Virovitice, koja djelomice iz bojazni, a djelomice iz interesa prihvaća gospodarski dobrodošlu mađarsku blizinu, što je i razlog zašto se većina Madara, Nijemaca i židova radikalno protivi nastalim zahtjevima Hrvata. Uvelike se osjeća odjek događaja u Osijeku i Mađarskoj, ali ni Osječani ni Mađari neće učiniti ništa za svoje istomišljenike onkraj Drave.

«Zbivanja 1848.-49. u Varaždinu i Županiji varaždinskoj. Odluke i zaključci gradskog i županijskog poglavarstva» (275.-300.) predmet su rada Magdalene Lončarić. Među bitnim odlukama gradskog poglavarstva su i one o uvođenju hrvatskog jezika, osnivanju narodne čete i pokretanju prvih novina *Der Lucifer* na njemačkom te pozivu Međimurcima da se pripoje Hrvatskoj i druge. Na županijskoj razini važne su odluke: obrana hrvatskih nacionalnih i državnih prava, ukidanje urbarijalnih daća i pitanje sigurnosti, rješavanje seljačkih nemira, važni zaključci Velike skupštine od 2. 5. 1848. o odnosu prema Mađarima i dolasku hrvatske vojske u Varaždin.

«Josip pl. Bunjevac i pitanje Rijeke 1848. godine» (301.-314.) Bosiljke Janjotović zanimljiv je prikaz spleta okolnosti u kojima je Rijeka kratko dospjela pod bansku vlast, uglavnom zahvaljujući odlučnoj inicijativi Josipa Bunjevca, koji s dijelom vojske na smirivanju pobunjene Grobinščine, ne htijući dopustiti plasman veće svote prikupljenih poreza iz Rijeke u Peštu, demonstrativno sa 600 vojnika ulazi u grad, u stvorenoj napetoj atmosferi koju podgrijava protalijanska uprava promađarski raspoložena.

Dinko Šokčević u članku «Slika Madara u Hrvata i Hrvata u Mađara 1848. godine» (315.-330.) iznosi niz stereotipnih predrasuda koje se u ratnoj propagandi o nekome javljaju. Rat 1848. u hrvatskoj javnosti doživljava se kao preventivni; dobar način uklanjanja mađarske prijetnje i poticaj probudenoj nadi u ostavarenje austroslavističke koncepcije preustroja Monarhije. Pokazuje da Batthyanyieva vlada nije namjeravala napasti Hrvatsku i da osim usputnog angažmana u Osijeku nije ničim pomogla svojim istomišljenicima južno od Drave. Jelačićev upad u Mađarsku pokreće i nemalu ratnu promidžbu u Pešti.

«Hrvatsko-mađarski odnosi 1848. godine u svjetlu hrvatskog tiska - državno-pravni status Trojedne Kraljevine prema Kraljevini Ugarskoj» (331.-350.) interes su Maria Jareba. Polazi od dinamike mađarsko-hrvatskih odnosa prateći hrvatski tisak. Novine su objavljivale i velik broj izvadaka kao i cijelih dokume-

nata koji su pouzdan jamac njihovih federalističkih ili južnoslavenskih naumljenih planova.

Vlasta Švoger autorica je članka «*Südslawische Zeitung* o revolucionarnim zbivanjima 1848.-1849. u Habsburškoj Monarhiji» (351.-369.) Prati uredničku shemu ovog dosljedno opozicijskog, nevladinog lista. Manje važan prostor u listu zazimaju događaji u talijanskim pokrajinama, a veći dio je posvećen mađarskim zahtjevima, gdje list ne uspijeva ostati na distanci prema njihovim naraslim tendencijama, tražeći ipak hrvatski interes i generalno navijajući za Slavene.

Rad Aleksandre Kolarić «Javnost, javno mnijenje i tisak u Banskoj Hrvatskoj 1848.» (371.-377.) govori da je posvuda u Europi zahtjev za liberalizacijom javnog života u sebi uključivao i dokidanje cenzure i slobodu tiska; otuda 1848. velik porast tiskovina (i) u Hrvatskoj. Autorica istražuje čime i u kojoj mjeri se bavilo onodobno novinstvo, koje su bile dominantne teme autorskih članaka i pod kojim uvjetima, kako i zašto je u Hrvatskoj pokrenuto pet novih listova, koji su u sljedećim godinama i te kako oblikovali javno mnijenje.

Niz tekstova autora s područja raznorodne povijesne tematike i širokog prostora od Istre do Bačke, kvalitetna je nadopuna dosadašnjim znanstvenim spoznajama i poticaj daljnjim istraživanjima koja bi mogla obuhvatiti i odjek događaja 1848. u Bosni i Međimurju, a zanimljiv bi bio i rad o stanju na fronti među krajišnicima u Italiji.

Margareta Matijević

Hrvatski državni sabor 1848., Svezak 1., priredili: Iskra Iveljić, Josip Kolanović, Nikša Stančić; uredio Josip Kolanović; Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2001., 619 str.

U hrvatskoj je historiografiji Hrvatski sabor iz revolucionarne 1848. godine već odavno postao vrlo zanimljivom istraživačkom temom o čemu svjedoči i brojna literatura. U sklopu istraživanja političkih i društvenih previranja revolucionarnih godina 1848./1849. u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj uočena je potreba izdavanja dokumenata o navedenom razdoblju. Do sada su objelodanjeni brojni dokumenti pojedinih službenih organa Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali na više mjesta i u velikoj mjeri fragmentarno. Stoga ova knjiga u kojoj su objavljeni spisi Hrvatskoga državnog sabora iz 1848. godine predstavlja veliki korak naprijed u pogledu sistematičnosti i cjelovitosti i popunjava veliku prazninu u izdavanju spisa Hrvatskog sabora, jer su do sada u nekoliko serija bili objavljeni saborski spisi do 1847. godine i od 1865. do 1915. godine.

Knjiga *Hrvatski državni sabor 1848.* nastavak je aktivnosti Hrvatskoga državnog arhiva na izdavanju *Zaključaka Hrvatskog sabora za razdoblje 1631.-1847.* i *zaključaka Hrvatskih kraljevinskih konferencija iz razdoblja 1689.-1848.* u sklopu projekta objavljivanja izvora nastalih radom središnjih organa Trojedne kraljevine. Zamisao o objavljivanju saborskih spisa iz 1848. godine potekla je od dr. Bernarda Stullija koji je krajem 70-ih godina 20. stoljeća izra-